

Zoran JANJETOVIĆ, *Nemci u Vojvodini*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd 2009., 382 str.

Prošlost njemačke manjine u Vojvodini, poput niza drugih istraživačkih tema, dugo je predstavljala jednu od "bjelina" srpske historiografije. Uzrok u prvom redu valja tražiti u činjenici da su držanje Nijemaca u godinama Drugoga svjetskog rata i njihova sudbina tijekom poraća velikim dijelom odredili i njihov kasniji tretman u srpskoj i jugoslavenskoj historiografiji. Što uslijed ideoloških zabrana, koje su pojedine "problematične" pojave i procese učinile svojevrsnim historiografskim tabuom, ali i različitih prioriteta u historiografskom diskursu, prošlost Nijemaca na prostorima nekadašnje Jugoslavije, pa tako i u Vojvodini, ostala je ako već ne u potpunosti zanearena, onda na rubu zanimanja srpske i jugoslavenske historijske znanosti. U prilog tome govori i okolnost da su tijekom postojanja socijalističke Jugoslavije objavljene samo dvije monografije koje su tematizirale noviju povijest njemačke manjine na jugoslavenskim prostorima. Iako pisana unutar tada preovladavajuće ideološke matrice, djela Dušana Bibera – *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji* (1966.) i Josipa Mirnića – *Nemci u Bačkoj u Drugom svetskom ratu* (1974.) utemeljena su na snažnoj heurističkoj podlozi i odličnom poznavanju tadašnje historiografske literature te ni danas nisu izgubila na svojoj aktualnosti i sve doskora bila su gotovo jedini izvor historijskih znanja o prošlosti Nijemaca na južnoslavenskim prostorima.

Preokret unutar srpske historiografije nastupio je tijekom posljednjeg desetljeća XX. stoljeća kada je, nakon sloma jugoslavenske države i propasti socijalističkog uređenja, nestalo ideoloških stega, što je omogućilo otvaranje brojnih novih istraživačkih tema, kao i ponovno vrednovanje ranijih historiografskih ocjena. U sklopu ovog općeg procesa stvorene su pretpostavke i za znanstveno sagledavanje, *sine ira et studio*, povijesti Nijemaca na srpskom i jugoslavenskom prostoru. U tom smislu među srpskim povjesničarima najznačajniji doprinos poznavanju prošlosti njemačke manjine dali su u svojim radovima Branko Bešlin i Zoran Janjetović. Istodobno, potaknut sličnim razlozima i istovjetnim "duhom vremena", hrvatski povjesničar Vladimir Geiger golem dio svoga znanstvenog opusa posvetio je upravo "njemačkim temama", tj. historiji njemačke manjine ne samo u Hrvatskoj, nego i čitavoj nekadašnjoj jugoslavenskoj državi. Radom ove trojice povjesničara postavljene su solidne osnove za objektivno sagledavanje povijesti njemačke manjine na bivšem jugoslavenskom prostoru.

Knjiga Zorana Janjetovića *Nemci u Vojvodini* plod je autorovih višegodišnjih istraživanja, o kojima svjedoči mnoštvo radova objavljenih u najuglednijim srpskim i inozemnim znanstvenim časopisima, kao i tri monografije, u cjelini ili djelomice, posvećene različitim aspektima prošlosti njemačke manjine u Vojvodini. U svojoj prvoj knjizi *Between Hitler and Tito. The Disappearance of the Vojvodina Germans* (Beograd 2000., Beograd 2005.) Janjetović je znanstveno sagledao okolnosti u kojima su se našli vojvođanski Nijemci u godinama poraća. Sintetički pogled na njemačko manjinsko pitanje između dva svjetska rata dao je u djelu *Deca careva, pastorčad kraljeva* (Beograd 2005.), sveobuhvatnom pregledu historijskog razvitka nacionalnih manjina u Kraljevini SHS/Jugoslaviji, dok je u monografiji *Od Aušvica do Brijuna* (Zagreb 2007.) analizirao problem imovine pripadnika njemačke manjine u međudržavnim odnosima SR Njemačke i socijalističke Jugoslavije. Knjiga *Nemci u Vojvodini* predstavlja rekapitulaciju autorova petnaestogodišnjeg bavljenja ovom temom.

Knjiga počinje kratkim uvodom za kojim slijedi četrnaest većinom kronološko-problemski strukturiranih poglavlja. Nakon kritičkog pregleda relevantne literature na srpskom i njemačkom jeziku (str. 17.–40.) autor daje sažet prikaz njemačkoga naseljavanja na područje današnje Vojvodine (str. 41.–60.), da bi u idućem poglavlju značajnu pozornost posvetio međusobnim odnosima srpskog i njemačkog stanovništva u vremenu do Prvoga svjetskog rata (str. 61.–80.). Razmatrajući raznolike aspekte interakcije dvaju naroda, Janjetović je ukazao na uzajamne političke, ali i kulturne utjecaje koji su bili posebno snažni u domeni jezika, arhitekture, poljoprivredne tehnike, načina odijevanja, sve do gastronomije i kulture življenja.

Kako je propast Austro-Ugarske Monarhije nakon Prvoga svjetskog rata predstavljala značajan događaj s dalekosežnim posljedicama po kasniji nacionalni i politički razvoj i Srba i Nijemaca, autor je u posebnom poglavlju analizirao odnos Nijemaca u Bačkoj i Banatu prema stvaranju prve jugoslavenske države (str. 81.–105.). Tijekom razdoblja između vojnoga poraza Monarhije i potpisivanja mirovnih ugovora s Austrijom i Mađarskom njemačko stanovništvo u Vojvodini istaknulo je svoje nacionalne i političke zahtjeve. Opredjeljujući se između ostanka u Ugarskoj ili priključenja Rumunjskoj i Kraljevini SHS, *Švapski manifest* iz studenoga 1918. artikulirao je nastojanja Nijemaca za vlastitim samoupravnim teritorijem koji bi obuhvaćao Bačku i Banat. Unutar reformirane Ugarske ove bi oblasti sačinjavale nedjeljivu autonomnu cjelinu sa širokim samoupravnim pravima. Kako zahtjevi izneseni u manifestu nisu utjecali na odluke Mirovne konferencije u Parizu, Nijemci s prostora nekadašnje Ugarske dospjeli su, postavši građanima Mađarske, Rumunjske i Kraljevine SHS, u položaj nacionalnih manjina.

U idućih sedam poglavlja Janjetović je analizirao različite aspekte života Nijemaca u Vojvodini tijekom međuratnog razdoblja. Unatoč nedostatku pouzdanih i sveobuhvatnih historijskih izvora, uspio je pružiti skicu socijalne strukture njemačke manjine (str. 107.–138.). Najveći broj njezinih pripadnika, čak 84%, živio je u seoskim naseljima, pri čemu je 65% seoskog i 30% gradskog njemačkog stanovništva svoju egzistenciju osiguravalo baveći se poljoprivredom. Agrarna društvena struktura imala je za posljedicu, između ostalog, neznatan postotak obrazovane elite koja je mogla usmjeravati i artikulirati političke zahtjeve svojih sunarodnjaka, pitanje koje je autor razmotrio u poglavlju posvećenom političkom životu vojvođanskih Nijemaca (str. 139.–176.). Pritom je istaknuo opće uvjete koji su odlikovali politički život u Kraljevini SHS/ Jugoslaviji: ekonomsku nerazvijenost koja uzrokuje bavljenje politikom u cilju društvene promocije, snažno prisutan nacionalizam kao konstantu političke kulture jugoslavenskog prostora te krhku tradiciju demokracije i parlamentarizma. Unutar ovih okvira odvijao se i politički život vojvođanskih Nijemaca. U prvim godinama postojanja jugoslavenske države oni, poput pripadnika ostalih nacionalnih manjina, nisu u potpunosti uživali politička prava budući da im do 1922. nije bilo priznato pravo glasa niti im je bilo omogućeno da sudjeluju u agrarnoj reformi, iako su ispunjavali svoje građanske dužnosti u obliku poreznih doprinosa i služenja vojnoga roka. Radi artikulacije političkih zahtjeva krajem 1922. osnovana je Njemačka stranka koja je, nastupajući samostalno na parlamentarnim izborima, zastupala interese njemačke manjine u Narodnoj skupštini Kraljevine SHS. Nakon uvođenja Šestosiječanjske diktature stranka je bila zabranjena i više se nije obnavljala. Politika sporazumijevanja s vladajućim strankama davala je ton politici Nijemaca tijekom čitavog međuratnog

razdoblja. Promjene u politici njemačke manjine nastupile su sredinom 30-ih godina, javljanjem tzv. *Obnoviteljskog pokreta* pod snažnim utjecajem nacionalsocijalističke ideologije, koji će, nakon godina borbi, naposljetku odnijeti prevagu nad vodstvom njemačke manjine, preuzeti kontrolu nad njemačkim manjinskim ustanovama i započeti "glajhšaltovanje" vojvođanskih Nijemaca.

S obzirom na to da je njemačka manjina u svome političkom djelovanju iskazivala osobito zanimanje za prosvjetna pitanja, Janjetović je posebno poglavlje posvetio školstvu vojvođanskih Nijemaca u Kraljevini SHS/Jugoslaviji (str. 177.–210.). Ukazujući na prosvjetne prilike koje su postojale u nekadašnjoj Ugarskoj, analizirao je uvjete u kojima se razvijalo njemačko školstvo u Vojvodini. Iako su predstavnici njemačke manjine uporno zahtijevali popravljane prosvjetnih prilika, njemačko je školstvo, usprkos diskriminatorskim mjerama jugoslavenskih vlasti tijekom 20-ih godina, uživalo privilegirani status u odnosu na školstvo ostalih nacionalnih manjina, prvenstveno s obzirom na odsutnost secesionističkih namjera među pripadnicima njemačke manjine, kao i zbog značaja koji je ona imala u međusobnim odnosima Jugoslavije i Njemačke. U idućem poglavlju autor je dao pregled brojnih i razgranatih udruženja s njemačkim nacionalnim predznakom (str. 211.–243.). Iako je njemačkih kulturnih, prosvjetnih, gospodarskih i dobrotvornih organizacija bilo više stotina, od kojih su mnoge nastale još u XIX. stoljeću, njihovu krovnu organizaciju predstavljao je Švapsko-njemački kulturni savez (*Schwäbisch-deutscher Kulturbund*) osnovan 1920. godine u Novom Sadu. Kulturbund je poticao osnivanje novih udruženja dok su se istodobno u njega uključivala mnoga samostalna udruženja, prethodno ujedinjena u strukovne saveze, da bi uoči Drugoga svjetskog rata, pod snažnim utjecajem nacizma, on u svojim redovima okupio gotovo cjelokupni njemački živalj. Iako formalno ograničen na kulturnu djelatnost, Kulturbund je, osobito tijekom 30-ih godina, istupao kao zastupnik političkih zahtjeva njemačke manjine. U isto je vrijeme politička diferencijacija, koja je uslijed prodora nacističke ideologije nastupila među Nijemcima, imala za posljedicu ogorčenu borbu koja se nekoliko godina odvijala unutar Kulturbunda. Intervencijom Trećega Reicha 1939. "staro" je vodstvo odstupilo, a na čelo ove organizacije postavljen je umjereni nacist Sepp Janko, čime je počeo proces sveobuhvatne nacifikacije njemačke manjine.

Kako je jednu od odlika njemačkoga manjinskog života u Vojvodini predstavljao veoma razvijeni tisak, Janjetović je ovom pitanju posvetio posebno poglavlje (str. 245.–260.) istaknuvši dugu povijesnu tradiciju tiska na njemačkome jeziku. U kratkim je crtama ukazao na opće okolnosti u kojima su djelovali njemački listovi, objasnio njihov cilj i karakter podvukavši značaj koji su oni imali u životu njemačke manjine. U idućem poglavlju autor je nastojao predstaviti okvir u kojem se odvijao vjerski život njemačkoga stanovništva (str. 261.–276.). Najveći dio vojvođanskih Nijemaca pripadao je Rimokatoličkoj crkvi, četvrtina su bili evangelici-luterani, dok je sasvim mali broj njih ispovijedao kalvinizam. Pritom su se luterani isticali snažnijom nacionalnom sviješću u odnosu na rimokatolike. Razmatrajući odsutnost religijske jednoobraznosti među vojvođanskim Nijemcima, Janjetović je mišljenja da su sve tri crkve kojima su pripadali imale integrativnu ulogu na mikrorazini, dok je istodobno upravo vjerska podijeljenost Nijemaca predstavljala prepreku njihovoj snažnijoj nacionalnoj integraciji. Iza ovog nadovezuje se poglavlje u kojem autor u osnovnim crtama predstavlja problem njemačke manjine u jugoslavensko-njemačkim odnosima

u međuratnom razdoblju (str. 277.–286.). Dijeleći sudbinu cjelokupne njemačke manjine u Kraljevini Jugoslaviji, i Nijemci u Vojvodini su, očekujući od matične zemlje da im pomogne u popravljaju položaja, postali oruđe vanjske politike Trećega Reicha, koja je u manjinskom pitanju vidjela prvenstveno sredstvo za ostvarenje svojih vanjskopolitičkih ciljeva.

Posljednja tri poglavlja Janjetović posvećuje vojvođanskim Nijemcima u Druge svjetskom ratu i njihovoj sudbini tijekom poraća. Analizirajući držanje Nijemaca u godinama ratnoga sukoba (str. 287.–332.), on polazi od stava da je njihovo djelovanje u razdoblju od travnja 1941. do listopada 1944. odredilo kasniji tok zbivanja i nestanak njemačke manjine s prostora Vojvodine. Pritom opovrgava navode starije historiografije o Nijemcima kao “petoj koloni”, ne sporeći da su u pojedinim njemačkim naseljima uoči i tijekom Travanjskoga rata postojale određene paravojne skupine. Iz raspoloživih (često nepouzdanih i međusobno suprotstavljenih) izvora on zaključuje da su tijekom njemačkoga napada na Jugoslaviju postojale dvije vrste oružanih skupina – *ad hoc* formirane jedinice građanskih i seoskih straža te jedinice *Sportmannschaften*, koje su poduzimale ofenzivne akcije preuzimajući vlast u pojedinim mjestima prije dolaska njemačkih ili mađarskih trupa. Nakon analize djelovanja Nijemaca u danima Travanjskoga rata Janjetović daje prikaz uvjeta u kojima su se našli vojvođanski Nijemci nakon okupacijske podjele zemlje. S obzirom na činjenicu da je Srijem pripao Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, Bačka Mađarskoj, dok je jugoslavenski dio Banata ušao u sastav okupirane Srbije, položaj Nijemaca nije bio istovjetan u ovim pokrajinama. Odatle je autor analizirao pravni položaj Nijemaca u sve tri pokrajine, njihov odnos prema Srbima i Židovima, stupanje u jedinice njemačke vojske te formiranje SS-divizije *Prinz Eugen* početkom 1942. godine. Evakuaciju i bijeg podunavskih Nijemaca u jesen 1944. Janjetović je obradio u posebnom poglavlju (str. 333.–346.). U njemu je ukazao na razloge koji su doveli do evakuacije Baranje, Bačke, Banata i Srijema, načine na koji je ona organizirana, kao i broj iseljenih pripadnika njemačke manjine. U posljednjem poglavlju razmotrena je sudbina vojvođanskih Nijemaca koji su po povlačenju njemačkih i mađarskih okupacijskih vlasti ostali u svome zavičaju (str. 347.–361.). Nesumnjivo najtraumatičnije razdoblje povijesti podunavskih Nijemaca obilježio je princip kolektivne krivnje koji je stigmatizirao čitavu njemačku manjinu, izlažući je odmazdi koju su provodile nove komunističke jugoslavenske vlasti. Istodobno je dio njemačkoga stanovništva deportiran na prisilni rad u SSSR, dok su preostali Nijemci bili zatvoreni u novoustrojene logore. Preokret u ophođenju vlasti prema pripadnicima njemačke manjine nastupio je u proljeće 1948., kada su logori raspušteni, a Nijemcima su postupno vraćena građanska prava. Unatoč promjeni stava jugoslavenskih vlasti, većina njemačkoga stanovništva u idućim se desetljećima iselila u SR Njemačku, dok je neznatan broj Nijemaca koji je ostao u Vojvodini prihvatio etničku mimikriju – svoj njemački identitet zamijenili su identitetom koji je bio društveno i politički prihvatljiv. Odatle je kod najvećeg dijela Nijemaca koji su ostali u Jugoslaviji nastupila konverzija u Hrvate, Mađare ili Srbe. Naposljetku, ne dovodeći u pitanje krajnje nehumano postupanje prema njemačkome stanovništvu tijekom poraća, kao i stradanje velikog broja Nijemaca uslijed retorizije i surovih uvjeta života u logorima, Janjetović smatra neodrživom tezu, prisutnu u literaturi podunavskih Nijemaca, o počinjenom genocidu nad njemačkim stanovništvom. Osnovna intencija jugoslavenskih vlasti bila je prvenstveno sadržana u namjeri da se ono “iselj”,

tj. protjera u Njemačku. Pritom Janjetović ističe da ovo ne umanjuje težinu počinjenog zločina, ali svakako “unosí pojmóvnu jasnoću i sa nekadašnje države skida optužbu za najteži zločin koji međunarodno pravo poznaje”.

Monografiju koju sam nastojao predstaviti odlikuju jasna koncepcija, preglednost i jasnoća u izlaganju te objektivnost i nepretencioznost u donošenju zaključaka. Njezina je vrijednost tim veća s obzirom na to da se rasprostire na čitav spektar pitanja vezanih za društveni život njemačke manjine u Vojvodini, čime se prevladavajućim metodskim ograničenjima historiografije, tradicionalno usredotočene na političke pojave i procese. U heurističkom pogledu neophodno je istaknuti da se ona temelji na nepreglednom mnoštvu različitih historijskih izvora, kao i na gotovo cjelokupnoj historiografskoj literaturi, njemačke i domaće provenijencije. Odatle djelo karakteriziraju akribija i čvrsta heuristička zasnovanost. Svladavši ogromnu količinu izvora i literature koji se odnose na historijsko razdoblje duže od dva stoljeća, autor je pokazao nesvakidašnju erudiciju, dok se u njegovu ophođenju s izvorima ističe primjerena doza kritičnosti. Stoga je rezultat autorova višegodišnjeg rada znalčki napisana povijest Nijemaca na prostorima Vojvodine od vremena njihove kolonizacije u XVIII. pa sve do sredine XX. stoljeća. Ona istodobno predstavlja i prvi sintetski pregled ovog složenog historiografskog problema na jednom od južnoslavenskih jezika, pružajući presjek današnjih historijskih znanja i nudeći solidno polazište za buduća istraživanja. U tom je smislu knjiga *Nemci u Vojvodini* sinteza na koju se dugo čekalo u srpskoj historiografiji i nesumnjivo je da se ona, imajući u vidu kvalitete koje smo spomenuli, već svojim pojavljivanjem svrstala u standardnu i nezaobilaznu literaturu o ovoj temi. Zoranu Janjetoviću pošlo je za rukom da jedan dugo zapostavljeni historiografski problem učini legitimnim predmetom historijskog istraživanja. Na taj su način stvorene pretpostavke da prošlost Nijemaca u Vojvodini postane integralni dio kolektivnog historijskog sjećanja, dok su podunavski Nijemci “vraćeni u historiju” iz koje su bili neoppravdano potisnuti.

MIHAEL ANTOLOVIĆ

Suzana LEČEK, Tihana PETROVIĆ LEŠ, *Znanost i svjetonazor. Etnologija i prosvjetna politika Banovine Hrvatske 1939.-1941.*, Srednja Europa, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Zagreb 2010., 151 str.

Dobar dio historiografskih istraživanja razdoblja hrvatske prošlosti između dva svjetska rata neprijeporno je bio okrenut analiziranju političkog rada Hrvatske seljačke stranke (HSS). Ipak, najveći dio tih istraživanja nerijetko je ostajao u sferama “visoke politike” te im je cilj bio razmrsivanje gordijskog čvora srpsko-hrvatskih odnosa tog vremena, pogotovo iz perspektive istaknutih pojedinaca unutar navedene stranke. U zadnje vrijeme težišta istraživanja djelovanja HSS-a ipak su se okrenula izučavanju raznih politika, tj. procesa donošenja i provedbe određenih odluka unutar neke interesne zajednice, u ovom slučaju političke stranke koja je tridesetih godina dvadesetog stoljeća prerasla u svehrvatski pokret. Ona nam daju sliku o stranci s jasnom vizijom